

УДК 321.7:32-027.21

О.В. Воронянський

ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОНЯТЬ «НАУКОВА КОНЦЕПЦІЯ» ТА «НАУКОВА МОДЕЛЬ» У ПОЛІТОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Автор показує необхідність розмежування наукових категорій «концепція» та «модель» в процесі політологічного аналізу. Як приклад використання наукових моделей наводиться модель суспільства з початковими умовами рівноправного доступу до центрів прийняття політичних рішень, економічних ресурсів та інформації, яке функціонує в режимі отримання максимальної індивідуальної вигоди для своїх членів. Показано, що через дію ряду закономірностей довготерміновий цілеспрямований вплив на прийняття політичних рішень неминуче буде перетікати від політично повноправної сукупності всіх членів суспільства — нації до рук політичної еліти.

Ключові слова: наукова модель, суверенітет нації, демократія.

Автор показывает необходимость разграничения научных категорий «концепция» и «модель» в процессе политологического анализа. В качестве примера использования научных моделей приводится модель общества с начальными условиями равноправного доступа к центрам принятия политических решений, экономических ресурсов и информации, которое функционирует в режиме получения максимальной индивидуальной выгоды для своих членов. Показано, что из-за действия ряда закономерностей долгосрочное целенаправленное воздействие на принятие политических решений неизбежно будет перетекать от политически полноправной совокупности всех членов общества - нации в руки политической элиты.

Ключевые слова: научная модель, суверенитет нации, демократия.

The author shows the need to distinguish scientific categories of «concept» and «model» in the process of political analysis. As an example of scientific models provides a model of society with initial conditions equal access to the centers of political decision-making, economic resources and information, which operates in obtaining maximum benefits for individual members. It is shown that through the action of a number of long-term patterns of meaningful impact on policy decisions will inevitably flow from politically full-fledged set of all members of society - the nation into the hands of the political elite.

Key words: scientific model, sovereignty of the nation, democracy.

Постановка проблеми. У сучасній науковій літературі вживання поняття «моделі демократії» є досить популярним. Під цим поняттям розуміють не лише безліч концептуальних розробок у сфері даної проблематики, але й різноманітні типи класифікацій даних розробок у відповідності від задалегідь визначених критеріїв.

Аналіз актуальних досліджень. Д. Хелд у якості моделей демократії виділяє класичну (афінську), республіканську (в Стародавньому Римі та середньовічних міських республіках, протективну, плюралістичну, партіципаторну, легальну, марксистську, змагальну тощо [9]. Ізраїльський політолог Ш. Ейзенштадт виділяє інтегралістську та плюралістичну моделі, відносячи до першої пряму та «марксистську» концепції демократії, а до другої — всі інші [7, с. 72–73]. Однак насправді мова в обох випадках іде не про моделі, а про типологію концепцій демократії. У працях відомих російських дослідників М. Баранова [1, с. 31–60] та М. Грачева [2, с. 46–56] поняття «концепція демократії» та «модель демократії» також вживаються як взаємозамінні. Вітчизняний політолог О. Дем'янчук, виділяючи моделі розподілу політичної влади в політичній системі, також розуміє під ними усталені концепції демократії [3].

Наведені приклади змішування понять концепції та моделі демократії не є виключенням ні в зарубіжній, ні у вітчизняній політичній науці. На наш погляд, ці поняття необхідно не тільки розділити, але й визначитися за яких умов в політологічному аналізі доцільніше застосування даних концептів. Дана стаття ставить **за мету** пояснення різниці між поняттями «наукова концепція» та «наукова модель» на прикладі побудови умовної моделі демократії як форми реалізації суверенітету нації (в її політичному розумінні) у ринковому суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Якщо говорити спрощено, наукова концепція являє собою визначений теоретичний підхід до проблеми, який до того ж досить часто має риси гіпотези, тобто адекватність концепції не завжди є науково доведеною. Цим концепція відрізняється від теорії, тобто науково доведеної системи ідей, принципів та закономірностей. Наукова модель же є засобом експериментальної перевірки гіпотези або дієвості теорії в певному середовищі на основі того чи іншого підходу (концепції). Оскільки в політичній науці, як правило, така перевірка безпосередньо над об'єктом дослідження пов'язана із надто значними витратами та приводить до

необоротних наслідків, для науковців вона у більшості випадків недоступна. Фактично модель є спрощеним замінником об'єкта досліджень політолога. В неї закладаються основні параметри об'єкта, що необхідні та достатні для даного дослідження (тобто, на думку експериментатора, здійснюють визначальний вплив на хід експерименту). Моделювання політичних процесів завжди передбачає прийняття припущень про ту чи іншу ступінь важливості для даного експерименту параметрів не лише політичного, але й економічного та соціального характеру. При цьому мають задовольнятися такі вимоги до моделей:

- відповідність закладених у модель параметрів реальним структурним і функціональним характеристикам та зв'язкам елементів досліджуваної системи;

- аналогічність вихідних даних досліджуваної системи умовам, в які поміщена модель в ході експерименту. Модель, таким чином, включає в себе не лише спрощений аналог досліджуваної системи, але й аналог тих середовищ, в яких вона функціонує;

- універсальність, тобто можливість застосування моделі до аналізу ряду однотипних систем в одному або декількох режимах функціонування.

Закладені в модель параметри запускають мережу причинно-наслідкових зв'язків, які дозволяють дослідити як динаміку структурно-функціональної складової системи, так і її ефективність в тих чи інших умовах. При цьому для дослідника важливо не лише описати функції, що сприяють підтриманню життєздатності та адаптації досліджуваної системи, але й виявити дисфункції, які можуть призвести до її руйнування.

Метод моделювання надає також можливість запропонувати механізм компенсації таких дисфункцій (звичайно ж, в рамках діючої моделі) та перевірити його ефективність. Отже, теоретичний опис наукової моделі включає в себе опис елементів моделі, їх системних функцій та наслідків реалізації цих функцій. Опис елементів та їх функцій здійснюється у відповідності до мети аналізу, тобто виокремлюються лише ті з них, які є

системоутворюючими для даної конкретної моделі. Похибки моделювання політичних процесів викликані як об'єктивними причинами, пов'язаними зі спрощенням реальних систем, так і суб'єктивними, зумовленими браком інформації про реальну ієрархію значень параметрів, а також ангажованістю дослідника.

Низка концепцій демократії дійсно має певні зовнішні риси наукових моделей, оскільки їх положення доводяться на основі закономірностей, що виникають у ході взаємодії певних параметрів політичного, економічного чи соціокультурного характеру. Так, концепції ринкової демократії базуються на досить дослідженому в економічній науці механізмі конкуренції, проте не беруть до уваги параметр трансакційних витрат, який неминуче зводить досконалу конкуренцію до олігополії. Юрген Габермас будує свою концепцію деліберативної демократії на механізмі соціальної комунікації, однак не враховує реальних комунікативних потенціалів різних суб'єктів політичного процесу [5, с. 196, 391].

Уже згадуваний Ш. Ейзенштадт в якості необхідних умов функціонування механізму демократії виділяє три інституційні блоки з внутрішньою ієрархією взаємозалежностей: розподіл ресурсів і влади в суспільстві, що забезпечують різним акторам постійний доступ до ресурсів, необхідних для політичної участі; відносини між основними центрами суспільної та економічної влади та центральними політичними інститутами; створення та відтворення автономних публічних сфер [8]. Проте він не ставить за мету експериментальне дослідження взаємовідносин даних блоків, вирішуючи завдання концептуального опису передумов та розвитку демократії як форми політичного режиму.

Як бачимо, концепції демократії не є науковими моделями, оскільки вони або не враховують параметрів, що мають визначальний вплив на формування системи політичної влади, або надають цим величинам абстрактного характеру («рівень освіти» чи «доступ до публічної інформації») без урахування релевантності освіти чи інформації реальному стану речей.

Крім того, вони не мають своїм завданням дослідження причинно-наслідкових зв'язків, що виникають між заданими параметрами моделі в різних режимах функціонування. Якщо ж розглядати дані концепції як «неповні» моделі, вони набувають характеру умоглядних спекулятивних конструкцій, що можуть бути досить ефективними для пропагандистських цілей, але абсолютно непридатні для наукового аналізу. Тому концепції демократії, навіть якщо вони й мають деякі зовнішні риси моделей, не можна змішувати з останніми. Наукова функціональність цих двох категорій зовсім різна: концепція визначає науковий підхід, а модель є засобом його експериментальної перевірки.

Прикладом моделювання є запропонований нижче розгляд евристичної динамічної структурно-функціональної моделі демократії як способу реалізації суверенітету народу (нації). Евристичний характер моделювання зумовлений як абстрактністю суспільства, що використовується в даній моделі, так і рамками даної статті. Метою аналізу є розгляд основних факторів розподілу влади у сучасному суспільстві, економічна система якого побудована на засадах ринкового обміну.

Дана модель включає наступні структурні елементи:

– соціум як громадянське суспільство, що є сукупністю індивідуальних суб'єктів діяльності. Функція соціуму в даній моделі — задоволення індивідуальних інтересів кожного члена суспільства на основі раціонального вибору форм і методів діяльності. Раціональність полягає в отриманні максимальної вигоди при мінімальних затратах (що є загальноприйнятою в науці основою ринкових відносин);

– націю як сукупність політично повноправних членів соціуму. Її функція полягає у здійсненні влади заради задоволення інтересів членів нації;

– систему політичних інститутів (державу та партійну систему). Вона є механізмом виявлення, агрегування, консолідації та реалізації інтересів членів нації як сукупного національного інтересу. Необхідно звернути увагу

на те, що даний елемент моделі не може мати власного інтересу, оскільки є не сукупністю індивідів чи осіб, а саме механізмом.

Вихідні дані закладаємо у відповідності до умов здійснення демократії, що наводяться в більшості відповідних наукових концепцій. Це, перш за все, рівноправність доступу всіх членів соціуму до:

- центрів прийняття політичних (у тому числі державних) рішень;
- економічних ресурсів, оскільки останні є одночасно ресурсом влади;
- інформації (у тому числі освіти), яка є важливим джерелом набуття як економічних, так і владних ресурсів.

Таким чином, ми маємо націю, яка включає в себе всіх правоздатних членів соціуму без майнового цензу, які мають рівний доступ до інформації, здатні здійснювати на її основі раціональний політичний вибір і втілювати його через центри політичних рішень. Маємо на увазі, що досліджувана нами система відносин політичної влади функціонує в середовищі, що його створюють економічні та соціальні відносини. Тому відповідно до реалій життя дотримуємося базової умови ринкового суспільства: члени соціуму орієнтовані на отримання максимальної індивідуальної вигоди при мінімальних затратах.

Вже на цьому етапі аналізу ми отримуємо ряд проблем, здатних викликати збій у діяльності системи. По-перше, в процесі політичного вибору вступає в силу закон обмеженої раціональності, пов'язаний із тим, що для окремої людини аналіз всіх факторів, що впливають на кінцевий результат владного рішення та прорахування найефективнішого варіанту його досягнення є надто затратним [4, с. 10–12]. Дія цього закону визнається як у економічних, так і в соціологічних прикладних дослідженнях. Відповідно, проявляється дія ще одного закону економічної теорії – так званий закон безбілетника, згідно з яким для суб'єкта є раціональним перекласти на іншого суб'єкта витрати по виробленню суспільного блага, якщо доступ до цього блага буде необмеженим [4, с. 16]. Звідси виникає ситуація, при якій основна маса соціуму максимізує індивідуальні вигоди

шляхом мінімізації витрат на участь у прийнятті політичних рішень. У результаті група, що приймає ці рішення, позбавляється конкурентності не лише в процесі їх прийняття але й у процесі контролю за виконанням та оцінки результативності рішень. По-друге, консолідація інтересів і вироблення сукупної вимоги передбачає суспільний компроміс, тобто відмову всіх від власного «досконалого» інтересу і заміну його «недосконалим» для всіх. Ця ситуація в економічній теорії описана законом Ерроу [6, с. 214]. Вона веде як до зменшення ефективності роботи системи (оскільки прийняте компромісне рішення ніколи не буде оптимальним щодо співвідношення витрат та ефекту від його реалізації), так і до посилення конфліктогенності в соціумі. Вирішити дану проблему можна лише «диктаторським шляхом», передавши процес прийняття рішень одному із суб'єктів, який при їх реалізації буде виходити лише з власних інтересів. Таким чином, вже перший етап аналізу діяльності даної моделі показує, що в умовах максимізації індивідуального інтересу через самоусунення основної маси нації від участі в процесі прийняття політичних рішень виділяється група, яка здатна закріпити за собою контроль над цим процесом. Ця група не є внутрішньо монолітною. Вона представляє собою конгломерат угруповань, які конкурують за доступ до влади та владного розпорядження суспільним фондом ресурсів. Однак по відношенню до основної маси соціуму вона, як правило, виступає консолідовано, оскільки інакше не зможе втримати своє привілейоване становище.

Наступний етап аналізу має враховувати умови, сформовані на першому етапі. Повнота політичних прав переходить до групи, яка зосереджує в своїх руках підготовку та прийняття політичних рішень. Ця група – політична еліта, що складається з конкуруючих між собою фракцій – стає новим елементом моделі. Належність до політичної еліти визначається не посадою в органах політичної влади, а можливістю постійно і цілеспрямовано впливати на прийняття політичних рішень у власних інтересах. Положення політичної еліти як розпорядника ресурсів, які

вилучаються у соціуму на загальносуспільні потреби (суспільного фонду), дозволяє їй відчужувати частину цих ресурсів на свою користь. Її системна функція полягає у виробленні стратегії існування суспільства, виходячи зі своїх інтересів. Ми свідомо говоримо саме про стратегію існування, а не розвитку, оскільки розвиток суспільства цікавить політичну еліту лише наскільки, настільки він може забезпечити отримання її членами індивідуальної вигоди. Враховуючи різнонаправленість інтересів різних фракцій еліти, їх витрати на конкурентну боротьбу за першочерговий доступ до інструментів владного розподілу ресурсів у суспільстві, а також затратність інновацій, для еліти досить часто більш вигідним є не розвиток суспільства, а підвищення норми відчуження на свою користь ресурсів, які виробляються суспільством. При цьому апарат держави, в рамках якого приймаються загальнообов'язкові для всього соціуму владні рішення та забезпечується їх реалізація, сам є технологічним ресурсом влади над суспільством. Використовуючи цей ресурс поряд із правом розпорядження суспільним фондом, політична еліта здатна закріпити своє привілейоване положення в суспільстві інституційно. Одночасно змінюється ресурсна база еліти: отримання ренти від прийняття політичних рішень, що впливають на владний розподіл ресурсів поступається чергою отриманням ренти від самих ресурсів (не виключаючи при цьому і традиційний технологічний ресурс влади). В результаті підвищуються трансакційні витрати економіки, що створює стійку тенденцію до критичного скорочення податкової бази держави та платоспроможності основної маси населення. Реалізація програм по виправленню ситуації неможлива через різке зростання державної заборгованості. При цьому різке зростання прибутків меншості населення супроводжувалося таким же різким зростанням рівня бідності більшості.

Таким чином, відбувається звуження кола реально політично повноправних громадян – нації. Політичні інститути адаптуються до змін у реальному співвідношенні сил у суспільстві, закріплюючи і охороняючи привілейоване положення політичної еліти. Формально політичні права

можуть залишатися за більшістю соціуму, але їх реалізація обставляється цілим рядом адміністративно підтримуваних економічних умов при деформації інформаційного поля, що його здатна генерувати політична еліта завдяки концентрації ресурсів влади. Зазначимо, що в даному випадку показник «рівень освіти населення» не має суттєвого значення, оскільки інформаційне наповнення освіти, що реалізується через суспільні фонди, формується політичною елітою. Згідно вже згадуваному закону обмеженої раціональності члени соціуму (переважна більшість яких на даному етапі реально виведена за рамки нації) підтримують проведені елітою політичні рішення, виходячи з деформованого уявлення про реальний стан справ.

При цьому поглиблюється нерівномірність розподілу ресурсів у соціумі. Це постійно генерує внутрішню нестабільність соціуму, створюючи напругу у відносинах між різними його частинам. Остання стає системним фактором, для компенсації деструктивного впливу якого необхідний перерозподіл ресурсів через позаекономічні механізми, тобто за допомогою системи примусу, що генерується державою як політичною організацією всього соціуму. Однак, політична еліта здатна виводити відчужувані у держави ресурси за межі господарської діяльності. Скорочення обсягу ресурсів, доступних для освоєння суспільством, стає перепорою не лише для його розвитку, але й для підтримання попереднього рівня життя. Громадяни – члени соціуму втрачають довіру до політичної еліти і намагаються скористатися своїми політичними правами для її зміни в рамках існуючих політичних інститутів – перш за все, через систему виборів. Однак виявляється, що зміна формально уповноважених виборцями осіб мало впливає на діяльність реальної політичної еліти. Це приводить до розчарування громадян у існуючих політичних інститутах і намагання вийти за їх рамки. Але проти згуртованої політичної еліти, що використовує підтримувани за рахунок суспільних фондів владні інститути, суспільство практично безсиле. Прагнення до максимізації індивідуальної вигоди в умовах деформованого інформаційного простору перешкоджає

встановленню стійкого інституційного агрегування інтересів. У той же час усі члени суспільства, які мають достатню ресурсну забезпеченість (у тому числі інформаційну та організаційну) для реального впливу на прийняття владних рішень у своїх інтересах, входять у коло еліти. Звідси видно, що в умовах ринкового суспільства закладена в основу даної моделі концепція не є достатньою для самовідтворення демократії як форми реалізації суверенітету нації як більшості соціуму.

Водночас, концепція має право на існування у тому випадку, якщо визнати, що поняття «нація» охоплює собою лише політично повноправну меншість, тобто політичну еліту. Необхідно звернути увагу, що за рамками даної моделі залишається ряд важливих елементів політичної реальності, таких як зовнішньополітичне середовище, внутрішня структура еліти (правляча, опозиційна, контр-еліта), доступність альтернативних джерел інформації тощо. Це пояснюється самою сутністю використання моделей як спрощених аналогів реальності, що застосовуються для аналізу лише обмежених елементів останньої.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, наведена в якості прикладу модель показує процес розподілу владних повноважень у суспільстві з початковими умовами рівноправного доступу до ресурсів та центрів прийняття політичних рішень, яке функціонує в режимі максимізації індивідуальної вигоди.

Політичні відносини в описуваній моделі формуються в процесі економічного розподілу, причому нерівномірність останнього є системним фактором.

Використання даної моделі можливе як на подальших етапах аналізу її діяльності в даному режимі, так і в інших режимах (наприклад, у режимі максимізації сукупної вигоди чи при заміні інших початкових умов).

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов Н.А. Трансформации современной демократии / Н.А. Баранов. — СПб. : Балт. гос. техн. ун-т, 2006. — 215 с.

2. Грачев М.Н. Демократия: методология исследования, анализ перспектив : [моногр.] / М.Н. Грачев, А.С. Мадатов. — М. : Изд-во «АЛКИГАММА», 2004. — 128 с.
3. Дем'янчук О.П. Політологічні аспекти державної політики і державного управління [Текст] : автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.02 / О.Д. Дем'янчук НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. — К., 2009. — 32 с.
4. Институциональная экономика: Новая институциональная экономическая теория / [под ред. А.А. Аузана]. — М. : Инфра-М, 2011. — 446 с.
5. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории / Ю. Хабермас ; [пер. с нем. Ю.С. Медведева, под ред. Д.В. Скляднева]. — СПб. : Наука, 2001. — 417 с.
6. Черемных Ю.Н. Микроэкономика. Продвинутый уровень / Ю.Н. Черемных. — М. : ИНФРА-М, 2008. — 844 с.
7. Эйзенштадт Ш. Парадокс демократических режимов: хрупкость и изменчивость (I) / Ш. Эйзенштадт // Полис. — 2002. — № 2. — С. 67—81.
8. Эйзенштадт Ш. Парадокс демократических режимов: хрупкость и изменчивость (II) / Ш. Эйзенштадт // Полис. — 2002. — № 3. — С. 81—95.
9. Held D. Models of Democracy / D. Held. — L. : Routledge, 1987. — 234 p.

УДК 316.772:323.2(477)

В.В. Воротинський

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ МАНІПУЛЯЦІЇ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ПРОТИСТОЯНЬ 2013–2014 РОКІВ

Стаття акцентує увагу на аналізі особливостей функціонування соціальних мереж у якості дієвого інструменту політичної маніпуляції в Україні в контексті протистоянь 2013–2014 років. Обґрунтовуються причини трансформації соціальних мереж в актуальну модель політичного маніпулювання в інформаційному полі сучасного українського суспільства. Розглядаються сучасні техніки політичного маніпулювання в контексті використання соціальних мереж та сукупність показників, які спроможні визначити рівень ефективності їхнього застосування.

Ключові слова: політичне маніпулювання, техніки маніпулювання, соціальні мережі.

Статья акцентирует внимание на анализе особенностей функционирования социальных сетей в качестве действенного инструмента политической манипуляции в Украине в контексте противостояний 2013–2014 годов. Обосновываются причины трансформации социальных сетей в актуальную модель политического манипулирования в информационном поле современного украинского общества. Рассматриваются современные техники политического манипулирования в контексте использования